

I. Методи за изследване в педагогическата наука.

1. Същност на методите.

Методите в педагогическата наука са обект на изследване и интерпретиране от не един и двама педагози /Бижков, Г., Иванов, И., Андреев, М./. Независимо от това има ред проблеми, които са нерешени или подлежат на преразглеждане. Преди всичко, трябва да е ясно, че същите се делят на две големи групи в зависимост от функциите си - да изследват явления и процеси и да ги диагностицират и да служат за възпитание. Предвид факта, че хронологически първоначално възниква философското теоретично мислене е обяснима връзката и зависимостта на педагогическите методи с философията. Благодарение на нея, педагогиката задълбочава изследванията си и разширява обхвата на собствената си дейност, като същевременно се базира и на частно- научни постановки.

Дидактическото изследване може да се разглежда, като разновидност на педагогическо изследване. Всяко изследване има свой обект и предмет, които се реализират в рамките на общата предметна област на педагогиката, отразявайки единството между социално обусловени дейности на преподаване и учене.

Предметът на педагогическото изследване включва процеса на изследване в неговата цялост - от възникване на идеята, замисъла, планирането и организацията, провеждането, анализа на резултатите до тяхното внедряване в практиката и интеграцията им в педагогическата теория. *Обектът* обхваща педагогическото познание като цяло, неговият процес и резултат.

Общометодологическите принципи от които се ръководи са:

1. Обективност – признаване на обективния характер на педагогическото познание.
2. Детерминизъм – свързан с влияние на различните фактори и условия.
3. Историзъм – възгледи от миналото.
4. Единство – резултатите да получат практическо приложение.

Частнонаучните принципи включват:

1. Принцип на редукцията – при анализ на явление да се контролират всички условия, а когато се изяснят проблемите, факторите и условията, да им се намали броя до тези, които го детерминират.
2. Принцип на минималността, на опростяването – да се избират по-малко фактори и условия, необходими и достатъчни за обективност.
3. Потвърждаване (верификация) – всяко научно съждение да бъде проверено – абсолютно потвърждение; статистическо потвърждение.
4. Индукция – не се изследват всички елементи, а само една извадка и по резултатите се правят изводи за цялото.
5. Еднаквост – има еднакви класове от събития и явления, поради което при отделни случаи, страни от едно явление или процес, могат да са еквиваленти на други.
6. Принцип на аналогията – има съответствие между два и повече белега, като съответствията варират от пълна идентичност до пълен контраст.
7. Представителност – могат да се правят съждения както за съответната наука, така и извън тази област.
8. Значимост – научното изследване може да има вътрешна значимост и външна (да надхвърля границите на собствената наука).

Методите могат да бъдат класифицирани според:

✓ **съдържанието:**

- непосредствени;
- опосредствени – обектите не съществуват в момента на изследването.

✓ **сферата на действие:**

- използвани в много тесни случаи;
- използвани във всички области – като наблюдение, експеримент, хипотеза и т.н.

✓ **ролята и мястото в процеса на научното познание:**

- за емпирично познание (наблюдение, експеримент, описание, измерение, класификация, индукция);
- за теоретично познание (мисловен експеримент, идеализация, формализация, аксиоматичен метод, хипотетико-индуктивен, исторически, логически метод).

✓ **от структурата:**

- прости и сложни;
- сложни и нееднородни;
- оригинални;
- производни.

Екстраполацията се проявява във вид на ретрописание, презантивно описание и предсказване, като се използват логически методи (аналогия, дедукция и моделиране).

Педагогическите изследвания могат да бъдат категоризирани и както: методи за емпирични изследвания; методи за теоретични изследвания; математико-статистически, кибернетични, социометрични и др. методи.

Емпиричните педагогически изследвания са: наблюдение; експеримент; дидактически тестове; анкета, беседа, интервю; експериментална оценка; изучаване на училищни документи и архиви; изучаване, обобщаване и разпространение на добрия педагогически опит.

Предвид равнищата на методологията /философска, конкретно- научна и частна/ на педагогическата наука е обяснимо диференцирането на методите и тяхното конкретно обосноваване. В случая е налице определяне на частно обосноваване в рамките на педагогическата наука от гледна точка на функциите ѝ да изследва и да насочва възпитателните процеси. Тук ще се спрем подробно на изследователските методи, като ще маркираме и тези, с които се реализира възпитателния процес.

Етимологията на думата метод /metodos/ означава начин на действие или път по, който се работи. Методите в педагогическата наука са в зависимост от всички компоненти на възпитателния процес и са изключително динамични. Като път за постигане на определена цел, методът не съществува изолирано, той е във връзка и взаимна зависимост с възпитателните цели, произтичащите от тях задачи, както и от цялостната възпитателна система. В конкретното си проявление методът има своя специфика и тя се проявява като своеобразен похват.

Принципни положения при използване на методите- функции.

Фактът, че педагогическата наука е наситена с елементи на творчество и е силно повлияна от ситуативния характер на възпитанието, не оправдава разбиране за напълно произволното използване на методите на педагогиката и в частност на методите, обслужващи сферата на възпитанието. Тяхното прилагане е в зависимост от конкретните задачи свързани с възпитанието и начините на функциониране на всеки метод поотделно. Докато при изследователските методи целта е да констатират състояние или промени във възпитателния процес, при възпитателните методи става въпрос за реализиране на ефективно въздействие върху възпитаваните с цел формиране на конкретни качества на личността. Качествата- цел на

възпитателната работа са ценност не толкова като знания и умения, колкото като трайно формирани убеждения за действие. Още повече, че не става въпрос за еднократен акт, насочен към конкретно убеждение, а за формиране на цялостна аксиологична система в съзнанието на личността с присъщите ѝ йерархични нива, които се явяват ядра на характера.

При използване на методите за педагогическото изследване подборът на конкретния метод или структурираната методика е в зависимост от същността на изследвания обект или явление. При употребата на методите за възпитание ръководно начало имат както качествата, които трябва да се въграждат, така и възрастовите и типологични особености на личността или групата, с която се работи. В зависимост от това е и тяхната последователност. Много често, особено при експериментиране на нововъведения се налага почти едновременното използване на изследователските и възпитателни методи, така е например при аprobацията на определен възпитателен модел, при валидизиране на тест съобразно конкретна културна среда и други. В този смисъл двата вида методи са свързани и взаимно обусловени.

Инструментариум на изследователската работа в областта на педагогическата наука. Методи за изследване.

По време на опериране с понятието метод във възпитателната теория, а още по-често във възпитателната практика се допускат неточности. Обикновено, същите са вследствие от смесване на основните два вида методи или смесване на възпитателните изследователски методи с дидактическите или с изследователските методи от психологическата наука. Както вече стана ясно има две групи методи в сферата на възпитанието- методи за изследване / беседа, анкета, интервю, социометрични методи, експертна оценка, интервю, есе, проучване на документи/ и методи за въздействие / разказ, обсъждане на случай, предаване на поведенчески модел, делова игра, дискусия, диспут, тренинг/. Предвид спецификата, обосноваването и изясняването им ще бъде представено поотделно. Необходимо е и да се уточни, че еднаквостта на част от понятийния апарат не означава друго освен действителната взаимозаменяемост на термините. В този смисъл същите трябва да се мислят, както са и употребени, т.е. в термините на възпитанието като теория и практика. В този ред на мисли е и изискването да се изясни специфичната употреба на някои понятия.

Понятия, свързани с диагностичния инструментариум на педагогическата наука.

Преди да се спрем на специфичните термини е добре да се знае, какво разбираме под понятието **диагностика**. Без ангажимент за точно изясняване на причините и степените, в която някои страни /...../ изпреварват развитието на педагогическата наука у нас, в частта ѝ- изследване на възпитателните явления и процеси, се налага твърдението, че това е реалната ситуация, поради която впоследствие се правят опити за използване на техните постижения. Това не би могло да стане механично, още повече, предвид обекта на изследване и въздействие във възпитателната работа- подрастващите. Друга причина в подкрепа на така представената ситуация се крие във факта, че обектите, т. е. подрастващите са представители на конкретна народопсихология, която е уникална за всяка нация. В този контекст се налага изясняването на понятията **валидност, свобода от културни влияния и представителност**. Същите битуват и в изследването на дидактическата проблематика, но тук смисълът им е твърде значим- особено на свободата от културни влияния, тъй като участието на съзнанието в смисъл на аз- идентификация е изключително силно.

Валидизацията описва смисленост, значимост на изводите и заключенията относно конкретните обекти на изследване. Същата може да е /или да не е / факт по различни причини.

Свободата от културни влияния описва пригодността на резултатите към определени личности и групи в дадена страна и по дадено време. Това означава, че изследователският инструментариум трябва строго да е съобразено с обектите на изследване. Ако същият не е разработван за български условия се налага обективна преценка на годността му съобразно това изискване. Обикновено рисуваелните тестове са свободни от културни влияния и затова намират по- широко приложение. Такъв е например тестът на Роршах. Друг термин в този ред на мисли е представителността или с други думи обемът на изследователската задача трябва да е такъв, че получените данни и изводите, резултат от тях да важат за всички възможни лица.

Други съществени понятия, с които се оперира са **прогнозиране** и **възпитаност**. Възпитаността е основен и често употребяван термин в теорията на възпитанието. Различните автори влагат смисъл, който варира в едни твърде широки граници. Възпитаността е понятие, характеризиращо са със значително по- голяма степен на общност по отношение да другите качества на личността, които влизат в ядрото на характера. Като термин обозначаващ съвкупност, той отразява нива или степени на формираност на качествата- елементи на възпитаността. В този смисъл, възпитаността отразява не процес /на формиране/ а резултат, завършеност, етап. Като вид констатация възпитаността не се ангажира да обяснява нито факторите за постигането на резултата /външни- вътрешни, генетични- социални, организирани /целенасочени/- неорганизирани./, нито пътищата за неговото постигане. Естествено е да се смята, че възпитаността е резултат, последствие от възпитателната цел и свързаните с нея усилия за постигането ѝ. Това обаче е твърде условно, поради наличието на редица други фактори, които оказват влияние в това отношение. Като дефиниция за възпитаност е логично да се приеме съвкупността от налични качества присъщи на личността. Тук се включват и отношенията и убежденията и постъпките- резултат на собствен избор, без принуда /независимо какъв вид принуда- като заплаха от наказание или като условие за награда/. Възпитаността дефинира цялостната структура на личността / морално-естетическа, трудова, физическа., полова, екологична...../. В известен смисъл тя е исторически обусловена, като се има предвид социалната ѝ обусловеност и фактът, че съзнанието в повечето случай изостава от обективната действителност. Като се има предвид, че възпитаността не е някакъв абстрактен феномен, а е във връзка с конкретната личност и по точно с нейната специфика- темперамент, социален опит, знания, възгледи, наследствени белези и типологични черти, възрастовите особености. Разнообразието от възгледи би могло условно да се категоризира на две групи- сбор от качества на личността, сбор от възпитателни отношения.

Присъщите черти на възпитаността са свързани с нейната динамика и възрастова съотнесеност. Като се имат предвид кризите в развитието на личността, социалната ѝ зависимост, непредсказуемостта и постоянните промени, на които подлежи личността става ясна трудността при дефиниране на възпитаността. В процеса на работа с деца, това е една необходима, перманентна дейност от гледна точка на планиране на задачите, определяне вида и начина да се реализират те, прогнозиране на резултата и планирането на по- далечни /макар и ориентировъчни/ задачи. Като съвкупност от възпитателни отношения възпитаността е свързана с точно определени от обществото цели и отговаря на обществените потребности. Всъщност обаче, носител на възпитаността е конкретен субект, така , че тя зависи и от неговата ценностна система и

личните му възможности и желания да приеме обществената заявка като знание, убеждение и поведенческа изява. В резултат от тези възможно сти, проявената готовност и положените усилия на лице се явява конкретно ниво на възпитаност. Прието е, че възпитаността е съвкупност от отношения или съвкупност от качества. Според защитниците на тази теза възпитателните отношения отразяват съзнанието на личността и нейното поведение, така, че те се включват във възпитателното съдържание. В структурата на възпитаността се включват отделните компоненти на възпитателния процес /даване на знания, формиране на убеждения, създаване на навици, на привички/, които се отразяват във възпитателните задачи.

Съобразно значимостта на възпитаността за отделната личност и респективно за цялото общество и обяснима огромната отговорност по посока на бъдещия резултат. Това определя необходимост от правене на прецизни прогнози, предприемане на дейности за диагностика на входа и на изхода за установяване ефективността на възпитателните действия, или необходимостта от промени в това отношение.

Предвид така определените потребности уточняването на понятието **прогноза**, също е наложително. Това е предсказване на бъдещ резултат, който е обоснован съобразно настоящото ниво, планираните задачи и предприетите дейности за постигането им. За изготвянето на такива прогнози е необходимо до се спазват определени правила- формулиране на хипотеза, определяне на критерии и показатели към тях. Наблюдава не на типичната грешка- подмяна или тавтология на двата термина налага и тяхното определяне. **Показателят** е индекс с по- малка степен на общност от критерия. Той отразява белези и признаци на обекта, който подлежи на изследване и показва конкретни характеристики на изучавания обект или явление. **Критерият** е база, мяра за оценка. В конкретния случай за показатели на възпитаността могат да се приемат отделни нейни индикации- възгледи, представи, убеждения, отношение, привички и други. Критерият изграден на тази база отразява съвкупното ниво на формираност на тези качества и отношения, чиято проява е постъпката на личността в конкретна ситуация. Поради сложната психологическа обусловеност на постъпките от една страна и нелеката диагностична процедура от друга налице е реална опасност от не обективно оценяване. В този ред на мисли редица автори приемат при изследване на човешкото поведение да се има предвид какви са потребностите и интересите и ценностите на хората /А. Здравомислов/, други изхождат от човешките стремежи /К. Обуховски/, трети свързват оценяването на човешкото поведение с динамиката на общественото мнение /Б. Чолаков/ или моделите на човешкото поведение /В. Динев/. Особено конструктивно е схващането за изследване на човешкото поведение в кризисни ситуации. Известно е, че в подобни случаи поради липсата на време за вземане на решение, човек действа импулсивно- т. е. проявява типичните страни от личността си, което основава висока степен на обективност. В условията на училищната социална среда възпитаността също се определя съобразно детските постъпки. Тук субективизма в диагностиката се определя от това, че се извършва от учителя, който често не е специалист в областта, има собствени пристрастия и разбирания, има професионални и лични интереси, свързани с резултативността от процеса на възпитанието в лицето на възпитаността, представител е на сравнително остаряла морална, нормативна система. Субективизма при оценяване на възпитаността освен с представените субективни фактори се свързва и с напълно обективни- условията за изследване, методиката на изследване, начините за интерпретация и т.н. Освен това както вече бе изяснено, възпитаността има сложна структура и нейните компоненти са във връзки и зависимости, които са динамични. Едни от компонентите придават една представа за общата възпитаност, докато други не се считат за толкова значими. В този ред на мисли е приемливо схващането, че обективността в сферата на

възпитаността може да бъде максимално прецизна само при комплексен подход към компонентите в условията на прецизна изследователска диагностика. Това предполага познаване на изследователските методи, както и умение за структуриране на надеждна методика и тяхното прилагане.

Изследователски методи

✓ **Беседа, анкета и интервю- характеристика и технология за прилагане и анализ на резултатите.**

Беседата е един от най- често използваните изследователски методи и това е обяснимо предвид нейните предимства:

- реализира се в условия, които не се различават от естественото жизнено пространство за децата. В този смисъл връзката дете- изследовател е реална, непосредствена, осигурява достъп до същинските прояви на децата като изказ и поведение- два съществени критерия с присъщите им показатели като експресивност, накъсаност.../на речта/ и спонтанност, въодушевеност, активност, отказ от дейност, множество грешки и проби при определено действие поради незнание, страх от отрицателни оценки.../на постъпките/;
- възможност за саморефлексивни действия на изследователя /учителя/;
- възможност за планиране и безпристрастно маркиране на наблюдаваните показатели.

Като всеки изследователски метод освен предимства, беседата има и недостатъци. Те са във връзка най- вече с възрастовите особености, но присъстват и някои личностни характеристики, които затрудняват изследователската работа. Тук спадат:

- задръжките при деца от средна и горна училищна възраст;
- говорни дефекти или прекалено бавен изказ, който ограничава възможностите за изследване;
- някои характеристики на личността като страхови неврози, висока степен на ситуативна и/ или личностна тревожност, прекалена интровертност или агресивност и други.

Успешното провеждане на беседата се базира на определени изисквания свързани със нейното естество или с провеждането ѝ като технология. Тук влизат:

- определяне на хипотеза и цел на изследването;
- изготвяне на програма, съобразно хипотезата и целта на изследването.
- набелязване на реални задачи, които представляват декомпозираната цел и я технологизират;
- набавяне на материали за изследването- въпроси, бланки и други според замисъла /картинен материал, серия въпроси, казус за дискусия../.

При провеждане на беседата съществуват някои опасности, които могат да причинят неточност или непълнота в хода на работата- пренебрегване на косвените данни, които съпътстват беседата, преминаване на беседата в анкета, да се изпуснат съществени факти върху които би следвало да се изграждат изводите от проведената беседа, неефективно общуване /чисто формално, авторитарно, посредством сугестивни методи.../, явно маркиране на дадените отговори от изследваните лица.

- ✓ **Анкетата** е друг изследователски метод. Това са целенасочено структурирани въпроси с научна цел. Разликата между анкетата и обикновеното задаване на въпроси е в това, че анкетата се провежда по предварителен план и установена

методика. При анкетния метод съществуват редица вероятности, същият да бъде опорочен поради некоректно задаваните въпроси свързани с неточности, неясноти или сугестиране на отговори. Други неудачи се получават при липса на анонимност или задаване на прекалено голям брой въпроси, което е често срещата практика. В анкетната бланка има задължителни елементи свързани с попълването. Задължителен елемент е да се отбележи институцията, която провежда изследването. Това респектира и задължава изследваните лица. Съществен елемент с психологическа значимост е обръщението към анкетираните във форма, показваща уважение към мнението им и благодарност за отзивчивостта към работата. Посочените до тук компоненти са в уводната част на анкетната карта. Втората е основната. В нея са налице разработените въпроси или въпроси и отговори. В зависимост от вида анкета /стандартизирана, не стандартизирана, частично стандартизирана; с открити въпроси или със закрити; със закрити въпроси, изискващи различен тип отговори- алтернативни, скалирани, свободни; с различни по функция въпроси- основни, контролни, филтриращи, функционални./ трябва да има и указание за начините по които отговорът да бъде даден /с ограждане, попълване, подчертаване, дописване../. Последната трета част е предназначена за събиране на социологически данни от изследваните лица. Тя дава възможност за скалиране в края на изследваните и разпределение на получените данни по групи и признаци- пол, образование, възраст, социално положение..

Съществува и вариант на устна беседа, която е приложима най- вече при лица, които по една или друга причина не биха могли да попълнят анкетния лист или карта /неграмотни, слепи, с физически увреждания на крайник./. При анкетата съществуват две основни трудности- при структуриране на въпросите и при провеждане на устната анкета- вероятност да се превърне в обикновен разговор или беседа и получените данни да не се регистрират точно и пълно. Предимствата на анкетата са в елементарното ѝ провеждане, лесната обработка на данните и представяне на резултатите, възможностите ѝ да се комбинира с други методи, за да се валидизират получените данни. При всички видове анкети, след събиране на отговорите се налага тяхното обработване. Същото се подлага на три вида анализ- логически, количествен и качествен. Целта на логическият анализ е да коригира или отстрани невалидните отговори или карти, да уточни допуснати неточности. Това е възможно чрез установяване на личен контакт между изследвателя и изследваното лице. Същият е важна част от работата и се установява още в началото, при запознаване на изследваните с предстоящата работа като цел и технология. Има данни, които подлежат на количествена обработка и представяне, но има и такива ,чиито анализ и представяне изискват качествен анализ. Докато при първите обикновено анализът се насочва към определяне на нива и стандарти, при втория е пряко ориентиран към съдържанието.

✓ **Интервюто** е друг метод от арсенала на диагностичните процедури, изследващи възпитаността или отделни нейни компоненти. Погледът отстрани определя интервюто като обикновен разговор. В действителност, външната прилика с него не е достатъчна за цялостно представяне същността на интервюто. Съществена негова характеристика е предварителният замисъл на целта, условията на провеждане, вида и обема на информацията, която трябва да се събере. В този смисъл основните усилия и професионализъм във връзка с подготовката и провеждането на интервюто са насочени към обмисляне на въпросите, с които ще се стигне до желаната информация. Интервюто може да се използва като самостоятелен метод /при изследвания, където се изисква събиране на информация в по- ограничен обем/, но по- често се използва в

комбинация с други методи /за допълване на данни върху, които ще се правят изводи, прогнози, допускания/. Както и при анкетата в началото са установява контакт с интервюирания. Той продължава през цялото време и трябва да отговаря на няколко изисквания:

- да не подменя целта на интервюто;
- да не се превърне в неформално общуване, лишено от целенасоченост съобразно планираните конкретни задачи;
- да създаде условия за откритост и мотивация за делово сътрудничество;
- да се проведе в подходящо време от деня и с подходяща продължителност, така, че да се гарантира оптималност и ефективност;
- въпросите да са конкретни- не подвеждащи, не неточни, не внушаващи определени отговори..;
- да създаде чувство за уважение и зачитане на мненията, които са изказани.

Интервюто може да се провежда индивидуално или в група. В зависимост от това могат да си привличат сътрудници /предварително подготвени/, които записват отговорите следят мимиките, жестовете и други индекси на изследвания процес или явление, да се отчита емоционалното състояние. Предимство при интервюто е това, че при даване на уклончиви отговори, интервюиращият може да насочи към уточнения.

✓ **Наблюдение и експеримент**

Един от най- използваните методи, успоредно с беседата е наблюдението. В смисъла на педагогическата диагностика, **наблюдението** е процес на изучаване на определено педагогическо явление или процес, чрез пряко възприемане на проявленията и промените му. В случая не става въпрос за еднократен акт, а за протичащ процес във времето и пространството, чието времетраене варира според особеностите и сложността на изучаваното, за да се обследват развитието и изменението му , съобразно различните условия. Успоредно с промените вниманието се насочва към причините, които предизвикват разнообразието от промени /съществени и несъществени, устойчиви и неустойчиви/. Както всички останали методи, така и наблюдението има слаби и силни страни. Силните се свързват най- вече с възможността данните да се събират в естествени условия, което в голяма степен гарантира достоверност, да се изследват и по- частни и по- общи проблеми, да се съберат фактически данни относно съществени и несъществени страни на процесите или явленията- обект на изследването. Отрицателните се свързват с известна ограниченост по отношение на обхвата на наблюдаваните обекти, невъзможност за установяване на причинна зависимост- следствие от мотивация или свързани с ценностната система на личността, трудност при разграничаване на съществени от несъществени белези на изучавания предмет както и на причините за някои от закономерностите му, или трудното дефиниране на резултата съобразно причината . Като отрицателна последица при наблюдението може да се определи и събраната информация ако наблюдателят е неопитен /малко, недостоверна, несъществена/. Предвид особеностите и същността на наблюдението то трябва да отговаря на следните условия- планиране и провеждане съобразно предварително планирана цел, избор на подходящ /обозрим/ обект, съобразно възможностите на наблюдението като метод, подбор на методи и средства в хода на събиране на данните, съотносими с наблюдението като метод, спазване на предварително набелязани показатели за наблюдение, отнасящи се точно до наблюдавания обект, явление или отделни негови страни. Посочените вероятни отрицателни характеристики на наблюдението като метод съвсем не го правят неприемлив за използване. Качествата ме биха могли да се подобряват при съчетаване с беседата, интервюто и други съвместими с него методи и

техники типични за възпитателната диагностика. Това прави наблюдението широко приложимо, което е факт в педагогическата практика. Естествено пред наблюдението, както и пред останалите изследователски методи стои въпросът относно спазване на правила при използването му- планиране, съобразно целта и конкретизация на плана, чрез фиксирани задачи, документирани данни по подходящ начин- писмено, вербално и визуално- технически, набор от подходящи начини за селекция, анализ и представяне на данните. Съобразно планираните цели, наблюдението може да служи за събиране на емпирични данни, с които проверката или предположения или стигане да нови факти, явления и техните причини, проверка на хипотези, допълване на базаданни получени с друг метод на изследване- беседа, експеримент, интервю... Съществуват множество мнения относно видовете наблюдения- според отношението обект- изследовател, според времетраенето на провеждането, според условията на провеждане. Част от представените възгледи в това отношение смесват наблюдението като метод с експеримента, но това са два различни метода, ако и да могат да се съвместяват и допълват с цел подобряване обективността на данните.

Експериментът като метод се отличава с това, че в голяма степен условията, в които се наблюдава обекта се моделират / изолират, усилват, отслабват/ съобразно целта. Предвид тази особеност става съмнително мнението, за съществуването на естествен и изкуствен експеримент. Ако приемем, че това е факт би следвало да разграничим естествения експеримент от наблюдението, но тъй като и двата вида изследвания се дефинират описателно по един и същ начин е логично да приемем наличието само на изкуствен експеримент, където вмешателството на изследователят разлика от това при наблюдението не е само при констатиране и коментирание на фактите и явленията а и в структуриране на условия за тяхното наблюдаване. Друга отлика при експеримента и наблюдението е, че при експеримента явлението може да има повтораемост и да се наблюдава многократно, докато при наблюдението това не е възможно, така както не би било възможно и при естествения експеримент...? Самата етимология на думата описва същността на метода **експеримент**- изпробвам /при определени условия/. Методът позволява проверка на предположения и обобщаване на информацията относно интересуващия, изследователят обект. При това става въпрос за систематизирана информация съобразно предварителната цел, съответстваща на хипотезата, включените начини за събирането ѝ съобразно организацията, анализа и интерпретацията на събраните данни. Експериментът се отличава от другите методи на изследване главно предвид специфични свои черти / наблюдение върху социални явления и обекти, при което трябва да се държи сметка за особеностите и здравето на наблюдаваните, невъзможността за наблюдение извън по- широката социалната конвенция, влизаща в допир с наблюдаваните обекти, липса на възможност за точно определяне на отношението причина- следствие/ и видовото си разнообразие / констатиращ, възпитаващ, контролен или обогатен с допълнително изследване и отсрочена проверка/. Има редица особености, които съпътстват експеримента или се явяват условия за неговото провеждане. Без ангажимент за ранжиране важноста на етапите при провеждането е основателно да се твърди, че съществена негова част е възпитаващата. По време на провеждането ѝ се изпробва концепцията, която подлежи на проверка за предварително определена група лица. В заключителната- т.н. констатираща част се установява ефекта от замисъла, който е реализиран посредством методиката и инструментариума. При реализиране на указаната разширена структура е налице и тестване за регистрация на трайния ефект от проведената експериментална работа. Ако искаме да се селектира влиянието на точно определен метод, средство, организация, подход или други фактори, чиито ефект ни интересува, може да се

проведат допълнителни частични експерименти за по- малко време при които наблюдаваните условия са изолирани за целта.

Експериментирането в сферата на възпитателната дейност е свързано със значителни трудности. Те са във връзка най- вече със сложността при установяване на вида- ефект и изолиране на точната причина за него, както и степента на формираността му. Освен това възпитателният процес не протича изолирано- нито по отношения на средствата, нито по отношение на взаимодействието на различни социални фактори /семейство, приятели.../, което допълнително усложнява работата..

✓ **Социометрични методи- същност, възможности, начини за прилагане, анализ.**

Като разглеждахме системността, взаимната връзка и зависимост на педагогиката с други науки стана ясно, че цялостното изследване в областта на педагогиката е невъзможно без заимстване на изследователски методи от други сфери- математика, кибернетика, физиология... Независимо, че множество автори не оправдават подобни подходи, като се мотивират с невъзможността социалните явления да се измерват с количествени методи, считам за оправдан един по- широкоспектърен анализ предвид необходимостта от представителност на изводите и заключенията. Независимо от трудностите свързани с този проблем, вариантите за математически анализ и представяне на резултатите са показали положителните си страни, поради което е неестествено да се лишим от тях. Друг е въпросът, че същите не са общовалидни и имат ограничена сфера на дейност.

Един от утвърдените вече методи е социометричният. Подходящ за изследване на взаимоотношенията в група или между два индивида, същият предоставя количествени данни, като за целта си служи най- вече с тестове. Съзателят на социометрията Дж. Морено изгражда инструментариума върху възгледа си за усъвършенстване на обществото, което е проявление на емоционални структури, а те от своя страна са във взаимна връзка и зависимост. Като се има предвид, че проявите на микроструктурите са в една от трите форми- симпатия, антипатия, безразличие, става обяснима значимостта на тяхното педагогическо изследване. Много съществена особеност при социометричните изследвания са възможностите им за регистрация на фактическото състояние на отношенията и на възможността да предполагат изменението в тях. Педагогическата им целесъобразност се повишава и от факта, че се разграничават институционалните от неинституционалните взаимоотношения между изследваните лица. Методът се прилага най-вече при избор на партньор /желан, нежелан, лидер/. При актуалните подходи свързани с груповата работа, със сътрудничеството и други педагогически иновации е от особена значимост информацията събрана за правилно формиране на партньорски работни групи и повишаване на възможностите за максимално използване на интелектуалния потенциал на подрастващите. Понастоящем това е едно от особено важните условия в работата в условията на тренинг, при използване на делови игри или при организиране на диспути и дискусии. Наблюдения по време на практическа работа със студенти и с деца в начална училищна възраст затвърждават разбирането, че положителните емоции, породени от позитивните нагласи на сътрудниците не отстъпват по важност при изпълнението на задачи, пред степента на която се намира нивото на интелигентност на групата като цяло.

Представянето на резултатите от социометричното изследване може да бъде под формата на графично изображение, чрез концентрични кръгове- социограми, чрез социоматрица или числово с показатели- коефициенти /алгебрични или статистически/.

Разновидност на социометрията е референтометрията. За нейн автор е признат А. В. Петровски. Тук отново става избор на партньор, според ранжиране., което са базира на качествен показател. Посочват се набор от качества и съответна скала /шест степенна- най- високата оценка се дава за качеството което най- много се цени в конкретното лице/, по която изследваните лица трябва да оценят партньора си като предварително е зададена предстоящата съвместна задача- е. изследваните биха могли да преценят аксиологичната стойност предвид естеството на работата, която предстои. Ранжирането е за всяко лице поотделно и може да се извърши по два показателя- брой избори и най- ценно качество от изброените .

Социометрията има и друга разновидност- автосоциометрията. В синхрон с древната сентенция на Сократ “Познай себе си!, която не е преставала да бъде актуална през годините автосоциометрията е един надежден изследователски метод. Авторът му- Я. Л. Коломински визира възможностите на “аз-а” за себепознание като се насочва към социално –психологическата си позиция в групата. Това не е изолиран процес, а се взема под внимание структурата на групата, лидерските отношения в нея и тези на сътрудничеството, изискванията спрямо участниците, личната възможност за вписване в тази социална среда. Автосоциометрията не е субективно ограничена, а е в тясна връзка и зависимост от оценката на членовете на групата.

- ✓ **Експертната оценка** е метод, който се използва най- вече в дидактическите изследвания. Предвид неговата технология не би следвало, същият да е неприложим в изследвания свързани с възпитателната работа. Комбинирането му с други изследователски методи, например с есето, проучването на документи, наблюдението, анкетата. Спецификата на метода е в това, оценяването на събраните факти и данни да се извърши от двама или повече независими помежду си експерта. Естеството на работата предполага експертите да имат предварително уточнена помежду си стратегия за оценяване, чиито съществен компонент са установените показатели и критерии. Налагат се и споразумения относно изготвянето на крайната оценка- как ще се гарантира независимата на крайния експерт, ще изготви окончателната преценка, в какъв вид ще бъде представена. Предимствата на метода е главно във връзка с голямата степен на достоверност на резултатите. От друга страна методът е приложим за лица и групи, не изисква специална апаратура. Недостатъците са преодолими, тъй като те са свързани с евентуален субективизъм при положение, че се нарушат основни правила при провеждане на работата- осигуряване на анонимност на експертите, избягване на пристрастия, чрез уточняване на показатели и критерии към които данните са съотносими.
- ✓ **Есе-** метод който също по- скоро е известен като метод за изследване на учебни постижения. В същото време с него се установяват главно постижения, в сферата на хуманитарните науки. Какво друго е изложението в тази сфера освен изява на човешките знания, възгледи, убеждения т.е. един твърде висш етап от развитието на възпитаността. Методът е особено ефектен и води до бърза диагностика поради ограничения обем на заданието и точните рамки, които се поставят в началото на работата. Използва се и самостоятелно и в комбинация с други методи за допълване на получените данни. Негативи биха могли да се появят във връзка с евентуален субективизъм, но предварителното оформяне на критерии, съотносими към уточнена аксиологична система са реален изход.

Есето може да се прилага за конкретни лица или групи според целта на изследването. Когато усилията са насочени към установяване на явления, процеси, механизми в групата е наложително есето да бъде анонимно. Това повишава в голяма степен достоверността на изказа, т. е. на данните.

- ✓ **Проучване на документи-** като приемаме освен социологизаторската и биологизаторската теза за възпитанието на личността става обяснимо защо проучването на документи би могло да служи като изследователска практика. Освен генетичните заложи и някои други наследствени белези, документите могат да предоставят информация и за множество придобити качества повлияни от социалната среда в процеса на придобиване на социален опит и адаптация на личността към нея. Тук изследвателя трябва да бъде особено внимателен в няколко отношения- документите да са в обем, който дава достатъчно информация, за да се правят основателни анализи и заключения. Със същата цел е и изискването документите да отразяват съществени, а не епизодични характеристики, да са истинни /може да съществуват документи с невярно съдържание- умишлено или случайно придобити от типа на медицински диагнози, заключения от комисии с несигурна компетентност.../. Необходимо е да се отчита и хронологията на издаването на документите, тъй като има ред характеристики твърде показателни за личността, които се проявяват само по време на кризите в развитието на личността или по време на проявена ситуативна тревожност или заболяване, което е преминало

Тестове.

Тестологията е утвърден дългогодишен опит за педагогическо изследване. Множество изследователи и хора свързани с педагогическата наука асоциативно го съотнасят единствено към дидактиката. Има достатъчно основание да се смята /добре работещи тестове, техники към тях, както и скали/, че подобни нагласи са неоснователни. От друга страна битува мнението за неудачността на тестовото измерване и се привеждат редица примери според които тестологията цели разделяне на социалните групи, етиктиране на хората, расова дискриминация и други. Подобно твърдение с прилаганите към него примери по същество измества въпросът и по скоро насочва към размисъл относно това какви тестове да се използват и как. В тази връзка е и въпросът дали данните от тестовите при необходимост не би могло да се допълват от такива, които са резултат от други диагностични процедури с доказана валидност. Безпристрастното социално- политическо отношение би могло да даде само положителен отговор. И това не е декларативно, необосновано твърдение, а мнение базирано на доказани в практиката резултати. Смисълът на понятието се определя, като изпитване чрез проба, за която има предоставени материали и средства, като резултатът подлежи на анализ. Самото естество на работата и резултата в сферата на възпитанието показва , че за фиксиране на количествени резултати може да се говори ограничено. Това не е причина тестово да се стига до данни, позволяващи качествено диагностициране. Предвид обекта на изследването трябва да се подчертае тънката граница между тестовите свързани с диагностика на възпитаността и тези, известни като психологически тестове. Съществената разлика е в степента на общуват върху която се разпростират едните и другите изследвания и респективно върху изводите и резултатите. Видно е, че ако психологическото тестиране в определен момент се задоволява с изследване на определено качество, присъщо на висшите психични процеси /внимание, памет или др./, то при изследванията в сферата на възпитанието

поради сложното същност на възпитаността в определен период от развитието, обектът на изследване се явява твърде сложен.

Съществените характеристики /без претенции за единен класификационен индекс като основа/ могат да се опишат в термините на: степен на обективност, информационен източник обоснован върху въпроси и отговори, даващи възможност за превес на качествен анализ, устни и писмени с различни видове възможни отговори-алтернативен, поливалентен, за допълване, за съотнасяне по различен признак, за представяне на собствен творчески възглед../. Когато говорим за възпитание е неестествено да употребяваме думата стандарт. Така, че тестовете в случая по – скоро диагностицират уникалност. Когато изследваме голяма група хора, обаче би могло условно да се рамкират показатели с цел извеждане на подвижна, силно варираща норма или представяне на изследваното явление от гледна точка на присъща характеристика за вид група- представителна, случайна ... Като всяка друга изследователска процедура, тестовата има предимства и недостатъци. Недостатъците се свързват най- вече с фиксирането на данни, без да става ясна причинната връзка за тях, данните имат стойност за отделни характеристики свързани с изследваната личност. Предимствата са в това, че обикновено предизвикват положителни емоции, което прави изследваните позитивни и открити, т. е. достоверността на резултатите е максимална, икономични са, приложими са за личности и групи, резултатите са сравними и дават възможност за правене на изводи, прогнози, имат практически смисъл по отношение на бъдеща възпитателна работа.

Поради сравнително епизодичната валидност в резултатите във времето при всички видове изследвания, пишещият изводите и заключенията трябва да се предпазва от етиктиране на личността. Освен това, е редно да признаем, че в сферата на надареността и проявата на някои специални способности, при които личностните качества излизат от рамките на установените разбирания за възпитаност нямаме достатъчно български опит и едно окончателно мнение би могло да е и невярно днес и смешно след време. В този смисъл повишеното внимание при заключенията е задължително. Макар и рядко гениалността често е “затворена” в не съвсем приемлива визия и ако към нея прибавим наблюдаваните “странности” е ясно на какви опасности сме изложени. Така както няма логическа зависимост между изключителната физическа привлекателност на някои известни или не толкова известни жени и интелекта, който притежават така същата зависимост не би следвало да се търси между умствените способности в една или друга област и визията на надарения или гениялен човек.